

DO PAKLA I NAZAD – VEK KASNIJE

(Marko Stojanović, Dražen Kovačević, Mijat Mijatović, Milan Drča, Milorad Vicanović Maza, Leonid Pilipović, Sabahudin Muranović Muran, Dragan Stokić Rajački, Dušan Božić i drugi: *Do pakla i nazad*, Narodno pozorište timočke krajine – centar za kulturu „Zoran Radmilović“, Udruženje ljubitelja stripa i pisane reči „Nikola Mitrović Kokan“, 2018)

Prvi svetski rat (1914–1918), odnosno Veliki rat kako su ga zvali savremenici, bio je jedan od najkrvavijih sukoba u svetskoj istoriji. Procene broja žrtava i dalje su predmet rasprava među istoričarima, ali čak i prema umerenijim stanovištima, najmanje 15 miliona ljudi izgubilo je živote tokom četiri ratne godine, dok je broj ranjenih i onih koji su ostali invalidi bio još veći. Pomenute brojke ne uključuju samo vojnike, već i civilno stanovništvo postradalo tokom ratnih dejstava, ali mnogo više usled gladi i bolesti. Naime, epidemije pegavog tifusa i španske groznice, da pomenemo samo dve najstrašnije, kosile su tokom ratnog haosa ljude u masama, bez obzira na geografsko podneblje, uzrast i nacionalnost.

Izašavši iz Velikog rata, stari kontinent više nije bio isti. Tri carstva – Nemačko, Rusko i Austrougarsko – bila su srušena, a niz država iznikao je u centralnoj, jugoistočnoj i istočnoj Evropi. Doduše, nova politička karta i novouspostavljeni međunarodni poredak trajali su samo dve decenije, pre nego što je čovečanstvo bilo uvučeno u još strašniji i krvaviji sukob.

Srbija, jedna od država pobednica, izgubila je, prema zvaničnim procenama nastalim neposredno po okončanju Prvog svetskog rata, preko 1.200.000 ljudi. Ova brojka koja se i danas često sreće u medijima, jeste preterana. Ratni gubici Srbije bili su, grubo govoreći, za trećinu manji, ili čak nešto više od toga. Precizne brojke ni danas nije moguće utvrditi. Ipak, nećemo pogrešiti ako istaknemo da i pored toga što broj žrtava nije bio toliko visok koliko se često govori, Srbija u ratnom vihoru jeste izgubila skoro petinu celokupne populacije. U procentima i u odnosu na ukupan broj stanovništva, to predstavlja možda i najveću žrtvu koju je bilo koja od učesnica u sukobu podnela. Detaljnije statističke podatke vezane za Srbiju, ne samo o ljudskim gubicima, već i o uništenim industrijskim objektima, rudnicima, poljoprivrednim gazdinstvima i infrastrukturi, ovde ćemo ostaviti po strani. Statistika, ma koliko precizna bila, ne može da u punoj meri dočara užas i katastrofe rata, a oni koji su za brojke zainteresovani lako će ih pronaći u relevantnoj literaturi.

Prvi svetski rat bio je zvanično okončan 11. novembra 1918. godine, kada je Nemačka, predvodnica Sila osovine, potpisala primirje i kapitulaciju u francuskom gradu Kompjenju.

U trenutku kada se približavamo stogodišnjici ovog događaja, istoričari u Srbiji, kao i njihove kolege širom Evrope, opominju da se ovaj važan jubilej ne sme zaboraviti.

Identičnu poruku šalju nam i strip-autori, vrhunski majstori devete umetnosti, kroz ovu ediciju koja se, nimalo slučajno, pojavljuje baš na pomenutu godišnjicu.

Strip album *Do pakla i nazad* nastao je prema zamisli Marka Stojanovića (Leskovac, 1978), poznatog i višestruko nagrađivanog scenariste u zemlji i inostranstvu. Njegov naziv je svojevrsna posveta Nikoli Mitroviću Kokanu (1933–1997), legendi srpske strip-scene i utemeljivaču sada već čuvene leskovačke škole devete umetnosti, koji je za života želeo da upravo pod ovim naslovom ispriča epopeju srpske vojske u Velikom ratu.

Stojanović je na projektu okupio niz umetnika. Među njima su imena dobro poznata stripovskoj publici, kao što su Dragan Stokić Rajački, Milorad Vicanović Maza, Dušan Božić, Leonid Pilipović, Milan Drča i Sabahudin Muranović Muran. Uz njih stoje mlađi i možda još uvek nedovoljno afirmisani, ali svakako izuzetno talentovani autori Srđan Todorović i Nebojša Remelje. Stranice ove edicije krase i ilustracije drugih poznatih majstora stripa, od Alekse Gajića, preko Baneta Kerca, Igora Krstića, Jovana Ukropine, Mijata Mijatovića, Dejana Stankovića, Branka Tarabića, Vladimira Aleksića, Ivana Stojanovića Fikija, Dejana Sedlana, Borivoja Grbića, Nikole Matkovića, Velibora Stanojevića, Danka Dikića, Darka Nikolića, Aleksandra Anđelkovića, do istinskog veterana srpske strip-scene, Kokanovog savremenika Jovana Stojanovića. Snažna i dirljiva naslovnica sa motivom vojnika u snegu tokom albanske golgote delo je još jednog poznatog i nagrađivanog umetnika – Dražena Kovačevića, uz kolor Mijata Mijatovića. Autor zadnje strane je mlada zvezda francuskog strip-izdavaštva i još jedan izdanak leskovačke škole stripa koja nosi Kokanovo ime, Marko Nikolić. Spisak učesnika na projektu *Do pakla i nazad*, nedvosmisleno pokazuje da iza njega stoji ekipa koja čini istinsku elitu devete umetnosti na ovim prostorima.

Spoj više likovnih umetnika različitih senzibiliteta i stilova uvek nosi rizik. Ipak, prisutne razlike u crtačkim pristupima iskazane u ovoj ediciji manje odaju utisak disharmonije, a mnogo više doprinose višeslojnosti i dubini priča, oslikanih iz vizura srpskih učesnika u ratu, bilo u realnom vremenu, ili kroz sećanje na bliske prošle događaje.

Likovi u pričama uključuju dobro poznate istorijske ličnosti, kao i obične ljude, srpske vojnike i njihove porodice. Prvi, počevši od austrijskog nadvojvode Franca Ferdinanda i njegovog atentatora Gavrila Principa, preko vojvoda Mišića, Stepanovića i drugih srpskih vojskovođa, do kralja Petra, regenta Aleksandra i generala Oskara Počoreka, imaju u pričama uglavnom sporednu ulogu, izuzev jedne, ispričane iz perspektive nikog drugog do vojvode Radomira Putnika. Uz to, na ilustracijama u boji prikazani su i poznati heroji Dragutin Matić, Milunka Savić, Flora Sands i Momčilo Gavrić. Ipak, glavna reč pripada drugoj grupi – izmišljenim likovima kojima je život udahnuo Stojanović i koji predstavljaju arhetipsko otelotvorenje svih znanih i neznanih učesnika u ratu. Već sama ova činjenica jedan je od razloga zbog kojih edicija *Do pakla i nazad* predstavlja mnogo više od uobičajene kolektivne stripovske monografije. I nije jedini.

O Stojanoviću kao umešnom majstoru naracije ne treba trošiti reči. Međutim, ono što treba istaći jeste čvrsta koncepcija albuma kojim je on zacrtao da srpsku vojsku isprati kroz sve najvažnije događaje Prvog svetskog rata. To se uočava kroz sam odabir tema i motiva pokrivenih u njegovim pričama. Kao što bi se moglo i očekivati, one ne propuštaju da obrade sve najvažnije istorijske događaje iz Velikog rata, poput bitaka na Ceru, Mačkovom kamenu i Kolubari 1914. godine, odbrane Beograda, povlačenja srpske vojske preko Albanije u jesen–zimu 1915/16, agonije na Krfu i Vidu, borbi na Solunskom frontu i njegovog proboja u septembru 1918. godine, te povratka u rodnu grud. Međutim, ne ograničavaju se na tome. Već u prvoj priči, Stojanović se hrabro upušta u rekonstrukciju kontroverzne pozadine Sarajevskog atentata. Jedna od narednih storija govori, između ostalog, o malo poznatoj, kratkotrajnoj i neuspešnoj srpskoj protivofanzivi preko Save i Drine na teritoriju Habzburške monarhije, u vreme između bitaka na Ceru i Mačkovom kamenu. Neke, do sada nepravedno zapostavljene teme, poput tretmana ratnih vojnih invalida u godinama nakon okončanja sukoba, takođe su našle svoje mesto u pričama ispričanim na narednim stranicama.

Intrigantan, atraktivan i aktuelan odabir tematskih motiva prati i međusobna povezanost priča, odnosno njihovih protagonista. Jednostavno govoreći, pojedini glavni likovi iz jedne od priča javljaju se kao epizodisti u nekoj od narednih i obratno. Ovako zamišljena edicija, koja hronološki prati tok rata od prapočetaka pa do njegovih odjeka, i čije pojedine priče spaja ne samo njihov pisac, već i njegovi likovi, konceptualno se izdvaja od drugih stripovskih kolekcija o Velikom ratu, objavljenih tokom proteklih godina u našoj sredini.

Još jedna važna karakteristika ovog albuma koju treba pomenuti jeste Stojanovićev uloženi trud i istraživački napor, kao i pažljiva realizacija njegovih crtača, da sve bude verodostojno predstavljeno: od oružja, uniformi i opreme srpskih, austrijskih i savezničkih vojnika, preko slika Beograda, razrušenog u neprijateljskom bombardovanju, do geografskih i topografskih pejzaža. Vodilo se računa i o najsitnijim detaljima.

Samim tim, ova ratna odiseja u slici i reči nije namenjena samo malobrojnoj i odanoj stripovskoj publici koja će joj nesumnjivo ukazati dužnu pažnju. Ciljna grupa je mnogo šira: ponajpre oni koji se interesuju za ratnu problematiku i nacionalnu istoriju, ali i svi koji do sada nisu imali prilike da se bolje upoznaju sa stripom kao umetničkim medijem u kome se obrađuju društveno aktuelne i ozbiljne teme.

Vraćajući se na jubilej kome je ova edicija posvećena, odnosno stogodišnjicu završetka Velikog rata, neophodno je istaći da ni srpska ni svetska historiografija još uvek nisu dale konačan sud o svim aspektima i pozadini ratnih događaja. Taj zadatak ostaje na istoričarima. Umetnici su preuzeli na sebe drugi, ništa manje važan – da sećanje na junake, žrtve i stradanja tokom ratne epopeje 1914–1918. godine ne bude gurnuto u zaborav. Takođe, ovim izdanjem, oni su načinili mali, ali važan korak u naporima da se strip vrati sa društvene margine na glavnu pozornicu, gde i zaslužuje da bude.

Najbolji pokazatelj kvaliteta ovog albuma biće ipak sud njegovih čitalaca. Stoga, njima sada prepuštamo priče o ljudima i njihovim sudbinama u vihoru rata, priče o junaštvu (i čojstvu) koje su se odigrale na teškom, mukotrpnom i uzbudljivom putu do pakla... I nazad.